

*Поглед над Балканите
View Over the Balkan Peninsula*

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ГЛАВНИТЕ ТЕНДЕНЦИИ В ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Владимир Мигев

Институт за исторически изследвания – БАН

Резюме. В статията се прави опит за един по-обобщен, по-обхванат поглед върху живота на българското общество в периода 1919–1939 г. Отхвърля се тезата, изтъквана до 10 ноември 1989 г., за водещата роля на комунистическото движение, като са показани реалните параметри на неговата изява. Подчертава се, че като господстваща тенденция изпъква засилването на авторитаризма в политиката на управляващите, разкрити са спецификите на неговите проявления в трите добре очертани в това отношение подетапа на периода: 1919–1925, 1926–1935, 1935–1939 г. Най-характерен белег на социалната политика на всички правителства по това време е активната намеса на държавата в икономиката с оглед защитата на интересите на обикновените трудови хора. В годините от 19 май 1934 г. докъм края на 1939 г., след разтурването на политическите партии, определяща сила сред десницата се явява проправителственият блок. В лявата полоса решаващо значение имат редица непартийни формирования, чрез които бившите партии прокарват своята политическа линия.

Keywords: authoritarianism, social politics, right-wing political forces, center-left forces, communism

За посочения период от българската история има вече много разработки, но ние бихме ги определили като „пасивни“ изследвания за отделни режими, партии, организации и движения: кооперативното, младежкото, национално-освободителното и пр., за културата, за външната политика на управляващите и др., но всички те са за определен отрязък от време или за целия този период, но по определен аспект. Недостатъчни са обаче опитите за един по-обобщаващ поглед за целия период. Това проличава и в наскоро излезлия девети том от многотомната „История на България“.

До 10 ноември 1989 г. като главна тенденция за това време, а оттам – и главен приоритет за историческата наука, се приема развитието на революционното движение, като под това се има предвид историята на БКП и на организациите под нейна опека. Нещата в този случай се пресилват твърде

много, защото това не е решаващата сила в българското общество, която да определя неговия облик. Дори и в периода на най-голяма масовост и подеи на комунистическата партия (1919–1923 г.) социалната ѝ база и политическа тежест отстъпват значително на БЗНС. След това влиянието на БКП започва бързо да спада, нейният електорат се движи в рамките на 8–12% от населението. Една от причините за това е обстоятелството, че партийното ръководство провежда сектантска линия за самостоятелни политически действия. През втората половина на 30-те години ръководителите на комунистическата партия се опитват чрез тактиката на „Народния фронт“ да включат БКП в общия демократически поток. Това наистина се случва, но тук тя не играе водеща, а подчинена роля. Като се изключат тактическите споразумения около общинските избори през 1937 г. и парламентарните през 1938 г., в останалите случаи демократическите сили се стараят да се разграничат от комунистите. БКП остава водеща сила на един твърде ограничен лев блок със сравнително слабо влияние: левите крила в БЗНС „Пладне“ и в Социал-демократическата партия, кръгът „Звено“, офицерите деветнадесетомайци и протогеровистите във ВМРО.

Главна тенденция за периода в развитието на държавата на първо място е засилването на авторитаризма. Този процес започва още с управлението на БЗНС (1920–1923 г.), когато важните въпроси се решават предварително в извънконституционни институции – структурите и форумите на партията. По време на Първия кабинет на Демократическия сговор (1923–1925 г.) се изявяват силни авторитарни компоненти извън конституционната система – Военният съюз, „Конвентът на 10-те“, ВМРО, и всички те в по-голяма или по-малка степен са обвързани задкулисно с Двореца.

Причините за засилването на авторитаризма в държавната система в частност и в политическата – в цялост, трябва да се търсят в крайно тежкото положение на българското общество след Първата световна война, острите социални проблеми, гражданската война в страната (1923–1925 г.), наложена на БКП от Коминтерна, и пр.

При управлението на Втория кабинет на Сговора и на Народния блок (1926–1934 г.) някои от елементите на авторитаризма се запазват, въпреки че те не са определящи за управлението – господството на ВМРО като „държава в държавата“ в Югозападна България, новопоявилите се таен Военен съюз, както и продължаващите задкулисни действия на Двореца.

От 19 май 1934 г. в страната се установява открит авторитарен режим, който при кабинетите на Георги Къосеиванов (1935–1939 г.) е в процес на смекчаване, но той запазва, а в някои отношения и доразвива характеристиките на авторитарната власт – четири години без парламент, а след това ограничен парламентаризъм, забрана на политическите партии, самостоятелното решаване на основните въпроси от царя и правителството. Новото засилване на

авторитаризма се обуславя от редица причини. На първо място – рязкото влошаване на жизненото равнище на населението по време на икономическата криза (1929–1934 г.), от което следва изострянето на обстановката в страната. На второ място – необходимостта от бързото разгръщане на превъоръжаване на армията. На трето – усилията за решаване на националния въпрос, изискващо провеждането на „тайна дипломация“.

Друга главна тенденция е все по-тясното обвързване на държавата в ръководството на стопанските процеси за преодоляването на остриите социални проблеми. В развитието на икономическата и социалната политика на управляващите се очертават три блока: управлението на БЗНС и на Първия кабинет на Демократическия сговор (1919–1925), времето на управление на Втория кабинет на Сговора и на Народния блок и на деветнадесетомайците (1926–1935), кабинетите на Георги Къосеианов.

Най-характерният белег на социалната и стопанската политика на всички правителства в периода между двете световни войни са усилията на държавната власт за защита на жизнените интереси на трудещите се.

По време на първия блок се провеждат редица мероприятия на правителството на БЗНС: създаването на Държавно-кооперативния консорциум за търговията със зърнени храни, аграрната реформа, резките изменения в данъчната система, с които се освобождават от основните облагания голяма част от населението – бедните и част от средните слоеве, и се увеличават твърде много тежестите върху високите доходи, задължителното отчуждаване на едната покрита градска собственост и пр. Тук трябва да включим и нормативните актове за поощряване на кооперациите, на които се гледа като на защитна стена за трудовете хора.

Първият кабинет на Демократическия сговор продължава тази линия с редица нови актове: ограничаването на възможностите на едрият капитал да оперира свободно с валутните си средства, засилването на контрола върху него чрез разширяване на правомощията на търговско-индустриалните камари, създаването на държавните борси на труда и осигуряването на временни помощи за безработните, формирането на комисарства по снабдяването, за да се ограничи спекулата със стоките от първа необходимост, и пр.

Във времето на така наречения от нас Втори блок се взимат нови, много по-сериозни мерки за облекчаване на положението на широките слоеве от населението след избухването на световната икономическа криза. Тук ще споменем учредяването на дирекцията „Храноизнос“, с която се създават условия за спасяването на стотици хиляди зърнопроизводители – основния феномен на българското селско стопанство, и трите закона за облекчаване на длъжниците – единият от правителството на Андрей Ляпчев и двата на кабинета на Народния блок. Все с тази цел по времето на деветнадесетомайския режим е учредена погасителната каса и по същество това е четвъртият опит за смекча-

ването на дълговата криза. Много важен момент е възникването през пролетта на 1934 г. на Българската земеделска и кооперативна банка (БЗКБ), обвързана тясно с държавата, която се яви сигурен щит за българските кооперации.

По време на Третия блок – кабинетите на Г. Кьосеиванов, продължават да бъдат разгръщани мероприятията, установени от предишните правителства. Така например БЗКБ и дирекция „Храноизнос“ обхващат в своята дейност почти цялото селскостопанско производство на страната. Приети са редица нови нормативни актове: Наредбата закон за индустрията, Наредбата закон за търговията, Наредбите закони за индивидуалния и за колективния трудов договор. С всички тях се създават редица правни гаранции за защита на трудолюбците се и ограничаване на произвола върху тях от страна на едрият капитал.

През пролетта на 1939 г. Народното събрание приема петия пореден закон за облекчаване на длъжниците. Осъществена е и огромна, впечатляваща финансова амнистия – опростени са дългове към държавата за повече от 1 млрд. лв. на близо 900 хил. семейства – т.е. 1/3 от всички семейства в страната. Не може да не се спомене и значителната реформаторска дейност на Иван Багрянов като министър на земеделието в края на 30-те години, с която се укрепва положението на средния собственик на село, както и на трудовите производствени земеделски кооперации.

Можем да направим общия извод, че всички български правителства в изследвания период – от това на Стамболийски до кабинетите на Кьосеиванов, провеждат много добре изразена лявонасочена социална политика. Тук е налице интересен парадокс – в социалната сфера управляващите провеждат лява линия, а в чисто политическата изявяват дясна насоченост.

Трета главна тенденция е развитието на левите и левоцентристките демократически сили. В периода 1919–1923 г. водещо формирование в този лагер е БЗНС. От 1925 г. нататък в тази партия настъпват редица сътресения, но оформилите се две главни крила – „Врабча 1“ и „Ал. Стамболийски“ („Пладне“), преодоляват линията на Стамболийски за самостоятелни политически действия на съюза и се включват в общия поток на демократическите сили и различни негови групировки, осигурявайки масовата им база. С изключение отчасти на Демократическата партия (до пролетта на 1934 г.) останалите извън БЗНС центристски и левоцентристки партии постепенно губят основната част от своя традиционен електорат. Това се случва и с Демократическата партия след 19 май 1934 г. Ударите, които нанасят авторитарните режими (1934–1939 г.) върху партиите, довеждат до загубването на тяхната водеща роля в политическия живот на страната. Центърът на тежестта в левоцентристкия блок преминава в разните непартийни организации и движения, в които по неофициален път, под прикритие, се прокарват политическите идеи на бившите партии – масовото и всеобхватно по това време кооперативно движение, читалищата и други културни институции,

левите студентски формирования, разни младежки организации като например въздържателните дружества и пр.

Оказва се, че демократическите сили, и най-вече БЗНС, запазват в немалка степен своето влияние и това проличава много добре на парламентарните избори през 1938 г. Въпреки тоталния натиск на властта, техните представители са близо една трета от състава на депутатите в XXIV Народно събрание (1938–1939 г.).

Що се отнася до дясната политическа линия, то в нея е налице постепенно, но неотклонно засилване на авторитарните възгледи с някои заемки от фашизма и националсоциализма. Първоначално главен компонент в десния блок е създаденият през 1923 г. Демократически сговор. След 1925 г. обаче постепенно по същество той престава да бъде единно формирование, в него се засилват центробежните тенденции, а една част от съставляващите го групи дори се връщат през 30-те години в левоцентристкия лагер. В периода 1925–1934 г. десницата се представя от различни групировки и формирования. Най-влиятелни сред тях са Съюзът на българските национални легиони и Народното социално движение на проф. Ал. Цанков, които за кратки периоди от време добиват известна масовост.

Впоследствие, при кабинетите на Кьосеиванов в главна сила на десницата се превръща проправителственият блок, обвързан със структурите на държавната власт. В него се вливат представители на традиционната десница: на НСД – Ал. Цанков, на Демократическия сговор – Ляпчев, на бившите либерални партии и по-точно на техните десници, както и дейци на БЗНС, на Демократическата партия и на социалдемократите. Всички те обаче се включват като отделни личности, така че проправителственият блок не се превръща нито в партия, нито в коалиция – царят и Кьосеиванов не желаят да допуснат това. Проправителственият блок се подкрепя от редица формирования и обществени групи: Съюзите на запасното войнство, върхушката на казионните съсловни организации, и най-вече на двете най-масови от тях – Българския работнически съюз и Съюза на земеделскостопанските задруги, десните студентски корпорации, сред които се открояват „Стожер“ и „Братство“, някои младежки и спортни организации като българския младежки съюз „Отец Паисий“, Съюза за противовъздушна и химическа защита, съюза „Юнак“, неофициално поддържаните от властта легионерска и ратническа организации и др.

Разработените в настоящата статия съображения показват, че процесите в България са тясно обвързани с общеевропейските. Всички изказани досега становища за някакви специфични, особени, „чисто“ български феномени в социално-политическото развитие на страната са несъстоятелни и влизат в противоречие с реалната историческа действителност. Главните тенденции в развитието на българското общество в изследвания период са сформирани в България. Те са плод на българските условия и особености, но представляват нашенски проекции на общеевропейските.

TOWARDS THE QUESTION OF THE MAIN TENDENCIES IN THE SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT OF BULGARIA IN THE INTERWAR PERIOD OF THE 20TH CENTURY

Abstract. An attempt at a more general and comprehensive insight into the world of the Bulgarian society in the period between 1919 and 1939 is made in the article. The imposed by 10 November 1989 thesis of the leading role of the communist movement is confuted and the real parameters of its activity are described. It is emphasized that in the interwar period the strengthening of the authoritarianism in the policy of the ruling circles was the principal tendency and the specifics of that development were separated into three sub-periods: 1919–1925, 1926–1935, 1935–1939. The main feature of the social policy of all governments of that time was the energetic intervention in the economy of the country aiming protection of the interest of the ordinary working people. In the years between 19 May 1934 and the end of 1939, after the ban of the political parties, the dominant political force in the right was the pro-government block. Many non-party formations, through which the former parties implemented their policy, played a decisive pole in the left political wing.

Prof. Vladimir Migeв, ScD

✉ Institute for Historical Studies
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski Prohod Blvd.
1113, Sofia, Bulgaria